

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні поняття і терміни, які розкривають проблеми, пов'язані з працевлаштуванням молодих спеціалістів, а також мова йде про організації та установи і державу в цілому як головну рушійну силу з питання працевлаштування молоді.

Ключові слова: *молодь, безробіття, зайнятість, державна служба зайнятості, державне регулювання зайнятості, молодіжні центри праці, молоді спеціалісти, працевлаштування.*

В статье рассматриваются основные понятия и термины, которые раскрывают проблемы, связанные с трудоустройством молодых специалистов, а также речь идет об организациях, учреждениях и государстве в целом как о главной движущей силе по вопросу трудоустройства молодежи.

Ключевые слова: *молодежь, безработица, занятость, государственная служба занятости, государственное регулирование занятости, молодежные центры труда, молодые специалисты, трудоустройство.*

The article consists of such parts as terms which enlighten the problem of youth employment in Ukraine also organisations and establishments and the state as the main power in a question of youth employment.

Key words: *youth, unemployment, employment, State Employment Serves System, state control of employment, youth work center, young specialists, job market.*

Перехід України до ринкових відносин сприяв актуалізації проблем зайнятості населення, які й досі залишаються невирішеними. Сучасна кризова ситуація ще більше посилила цю проблему. Згорання виробництва, проблеми в реалізації продукції негативно вплинули на стан зайнятості населення у країні, а особливо молоді. Тому зайнятість населення зараз набуває особливого характеру та актуальності.

Система державного регулювання зайнятості складається з трьох рівнів: 1) макрорівень (державна); 2) мезорівень (регіон); 3) мікрорівень (галузь, підприємство, домогосподарство) [6, с. 38]. На ринку праці України діють багато установ та організацій різних форм власності та господарювання, які надають послуги у працевлаштуванні населення, в тому числі молодих фахівців – це, насамперед, центри зайнятості державної служби зайнятості, молодіжні агентства та недержавні центри зайнятості, кадрові та рекрутингові агентства, відділи з працевлаштування студентів у навчальних закладах, різноманітні громадські організації, молодіжні центри праці тощо.

Мета статті – проаналізувати основні поняття, терміни, а також діяльність установ, організацій, які пов'язані із проблемами зайнятості молоді в сучасній Україні та сприяють допомозі у їх вирішенні.

Об'єкт – поняття, терміни; установи, організації, які займаються працевлаштуванням молодих спеціалістів.

Предмет – зайнятість молоді.

Джерельну базу статті становлять офіційні видання, Закони України, постанови Кабінету Міністрів України, словники, енциклопедії, наукова література й періодичні видання. Науковці М. Голловатий, М. Панасюк, В. Васильченко, Л. Безтілесна, О. Грішанова, Д. Богиня, В. Скуратівський, О. Палій зробили свій внесок щодо питань, пов'язаних із зайнятістю населення, в тому числі й молоді.

Перш ніж досліджувати проблему державної політики в галузі зайнятості молодих фахівців в Україні, необхідно дати наукове тлумачення основних категорій, які складають понятійно-категоріальний апарат даного напрямку: молодь, зайнятість, безробіття, Державна служба зайнятості, молодіжний центр праці, державне регулювання зайнятості населення тощо.

Російська соціологічна енциклопедія поняття «молодь» трактує як велику суспільну групу, яка має специфічні соціальні та психологічні риси, наявність яких визначається як віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їх соціально-економічний та суспільно-політичний

стан, духовний світ, знаходяться у стані формування та становлення [25, с. 421].

Інше джерело розкриває поняття «молодь», як сучасне соціогуманітарне знання, що використовується для визначення сукупності індивідів, які володіють соціопсихічними якостями, що сприяють перманентній активній переоцінці ними будь-яких існуючих у суспільстві цінностей [18, с. 585].

До категорії «молодь» зазвичай відносять (у статистиці, соціології) людей віком 16-30 років. Однак соціальна неоднорідність молоді обумовлює деяких дослідників визначати «верхню» вікову межу молоді залежно від тривалості формування соціально-економічних та професійних якостей різних її груп. Так соціальне та професійне становлення молодого робітника в основному завершується до 25 років, а молодого вченого до – 35 років [15, с. 297].

Тому можна стверджувати, що молодь – окрема соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених іншими соціально-психологічними чинниками, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства; у вікових межах від 14-16 до 25-35 років.

Закон України «Про зайнятість населення» (Ст. 1) тлумачить зайнятість як діяльність громадян, пов'язану із задоволенням особистих та суспільних потреб і таку, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі у вигляді заробітної плати, утримання додаткової допомоги та виплати натурою [1].

Соціологічна енциклопедія за редакцією А.А. Грицанова дає визначення зайнятості як відображення стану функціонування ринку робочої сили в умовах конкретної економічної інфраструктури. До зайнятого населення належать особи, які працюють на державних підприємствах, в установах, організаціях, кооперативах усіх видів, на приватних підприємствах із колективною формою власності, у фермерських господарствах, а також зайняті підприємницькою діяльністю. Подаються дані про зайнятих осіб, які працюють за основним місцем роботи як повний, так і неповний робочий день у перерахунок на повний, а також перелік осіб, які не належать до зайнятих: особи, які навчаються в працездатному віці, які навчаються з відривом від виробництва; особи, які ведуть домашнє господарство; зареєстровані та незареєстровані безробітні; жінки у відпустках по догляду за дитиною до досягнення дитиною трьох років [18, с. 325].

О.А. Грішанова у словнику термінів «Економіка праці та соціально-трудова відносини» тлумачить зайнятість як діяльність громадян, пов'язану із задоволенням потреб, що не суперечить законодавству і, як правило, приносить заробіток (трудоий дохід) [10, с. 535].

У «Соціальной роботі» під редакцією В.І. Курбатова зайнятість населення – ступінь участі

працездатного населення у суспільній праці, діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, які не суперечать законодавству країни і, як правило, приносить заробіток [20, с. 553].

Тобто можна стверджувати, що зайнятість – діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі у вигляді заробітної плати, утримання додаткової допомоги та виплати натурою. Існують різні види зайнятості: вторинна, глобальна, ефективна, нелегальна, неповна, повна вимушена, непродуктивна, нерегламентована, нестандартна, неформальна, продуктивна [8, с. 229].

Щодо поняття «безробіття» – це соціальне явище, суть якого полягає в незатребуваності й невикористаності суспільством активної працездатної частини населення [16, с. 43]. Такої ж думки і дослідники М.Ф. Головатий та М.Б. Панасюк у термінологічному понятійному словнику [23, с. 43].

«Социологическая энциклопедия» за редакцією А.Н. Данилова розкриває це поняття як відображення неспівпадіння пропозиції робочої сили і попиту на неї на ринку праці, їх кількісну та якісну невідповідність [19, с. 27].

Інша «Соціологічна енциклопедія» розкриває сутність даного соціально-економічного явища в тому, що певна частина економічно активного населення, незважаючи на своє бажання і потенційні можливості, не може застосувати свої здібності до праці, знайти роботу [17, с. 42].

В.С. Васильченко у словнику термінів «Державне регулювання зайнятості» дає визначення безробіттю: це незайнятість певної частини економічно-активного населення внаслідок впливу об'єктивних процесів, притаманних ринковій економіці: нерівномірності розвитку продуктивних сил, циклічності розвитку економіки, суперечності характеру НТП, високих темпів модернізації виробництва тощо [8, с. 223].

Безробіття – така соціально-економічна ситуація в суспільстві, за якої частина активних працездатних громадян не може знайти роботу, яку вони здатні виконувати, що обумовлено переважанням пропозиції праці над попитом на неї. Безробітні у визначенні МОП – це особи у віці 15-70 років (як зареєстровані, так і незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють три умови: не мають роботи (прибуткового заняття), шукають роботу або намагаються організувати власну справу, готові приступити до роботи протягом наступних 2 тижнів, а також особи, що навчаються за направленнями служби зайнятості, знайшли роботу і чекають відповіді або готуються до неї приступити, але на даний момент ще не працюють [10, с. 229].

Безробітні – громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку (або інших передбачених чинним законодавством

доходів) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, шукають роботу і бажають працювати [14, с. 40].

Ст. 2 Закону України «Про зайнятість населення» визначає безробітними працездатних громадян працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи [1].

Таким чином, безробітні – це громадяни працездатного віку, які не мають роботи і заробітку, зареєстровані в органах служби зайнятості, шукають роботу і готові до неї приступити. Існує три основні види безробіття: структурне, фрикційне та циклічне.

Як вважають учені, до 40 % національного доходу одержують розвинуті країни внаслідок розвитку ефективної системи освіти [11, с. 43]. Для цього держава, роботодавці й самі наймані працівники повинні здійснювати інвестування в людський капітал. Людський капітал і є сукупністю якостей, які визначають продуктивність і можуть стати джерелом доходу для індивіда, його сім'ї, підприємства і суспільства [9, с. 52]. А саме молодь є найактивнішою, продуктивною категорією населення, якій держава, як головна рушійна сила, повинна сприяти у працевлаштуванні та професійному становленні.

Наступне поняття – Державна служба зайнятості України, котра прийшла на зміну системі бюро з працевлаштування. Її діяльність регламентується Законом України «Про зайнятість населення», прийнятим Верховною Радою України 1 березня 1991 р., з наступними змінами і доповненнями [7, с. 260]. Крім зазначеного Закону, діяльність служби зайнятості України регламентується нормативними актами Кабінету Міністрів України, Верховною Радою України, Міністерством праці та соціальної політики України, указами Президента України та локальними актами Державного центру зайнятості [26, с. 5].

Служби зайнятості почали створюватися в колишньому СРСР (зокрема, і в Україні) ще в 20-х роках. Це були біржі праці, які займалися працевлаштуванням тимчасово незайнятих громадян та сплачували грошову допомогу безробітним. Відтоді служби зайнятості було неодноразово реорганізовано, їхні функції розширювалися або звужувалися.

Сучасна державна служба зайнятості (ДСЗ) створена для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Її діяльність здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [21, с. 126].

Науковець С.Г. Дзюба пропонує надати службі зайнятості статус самостійної позиково-фінансової

некомерційної організації, повернення до вже відпрацьованої системи повної незалежності формування та використання коштів ДФСЗН від державного бюджету, використання коштів фонду тільки за прямим призначенням, встановлення контролю за витратами коштів Державного фонду, сприяння зайнятості з боку громадських організацій [5, с. 86].

Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, одержують безкоштовну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також, за необхідності, проходять професійну підготовку і перепідготовку.

Таким чином, державна служба зайнятості бере участь в економічному регулюванні ринку праці в регіоні, бере на себе відповідальність за особливий сегмент – працю молоді та студентів [24, с. 23].

На неї покладено виконання основних завдань: допомога в отриманні робочих місць тим, хто шукає роботу (зокрема, молоді); допомога власникам підприємств, що шукають працівників певного рівня кваліфікації; збір інформації про попит на робочу силу та його задоволення; реєстрація вільних робочих місць та осіб, що шукають роботу; заходи щодо професійної підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки вивільнюваних працівників і безробітних; організація оплачуваних громадських робіт; сприяння створенню додаткових робочих місць для громадян, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці; надання матеріальної підтримки безробітним та членам їхніх сімей та ін. [21, с. 127].

Наступна категорія – молодіжний центр праці. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці» від 24 січня 2001 р. № 40, молодіжний центр праці – організація, діяльність якої спрямована безпосередньо на розв'язання проблем зайнятості та інтеграції молодих спеціалістів у ринок праці [3]. Метою діяльності центру є вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перепідготовка та підвищення кваліфікації молоді. Центр у своїй діяльності взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, установами, закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, органами внутрішніх справ, державної служби зайнятості, підприємствами, організаціями та об'єднаннями громадян.

Основними завданнями центру є: забезпечення прав та інтересів молодих громадян на ринку праці; сприяння працевлаштуванню, підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації молоді; організація зайнятості молоді у позанавчальний час; залучення молоді до підприємницької діяльності, створення відповідних умов функціонування

та ефективного розвитку молодіжного підприємництва; надання молоді послуг, пов'язаних з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією; вивчення та поширення передового вітчизняного та міжнародного досвіду з питань забезпечення зайнятості та професійної підготовки молоді.

Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р., молодіжний центр праці – спеціалізована державна установа, яка створюється з метою вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перенавчання та підвищення кваліфікації молоді.

Стаття 7 даного закону про «Працю молоді» зазначає, що держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Особливості праці неповнолітніх встановлюються законодавством [2].

Держава сприяє створенню молодіжних центрів праці, а також молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та ін.) для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності.

Держава є гарантом дотримання прав людини на працю. Державне регулювання зайнятості населення – цілеспрямований вплив державних органів на співвідношення попиту і пропозиції робочої сили у країні в цілому або окремої місцевості шляхом економічних, правових, адміністративно-організаційних заходів, з метою запобігання поширення безробіття чи його скорочення та забезпечення максимальної продуктивної зайнятості економічно-активного населення. Пріоритет віддається економічним методам, які діють на основі ринкових економічних законів. Реалізується шляхом розробки і виконання Державної програми зайнятості населення [8, с. 226].

Державне регулювання зайнятості є частиною активної соціально-економічної політики держави. Втручання держави в регулювання купівлі-продажу робочої сили та її раціонального використання зумовлено неспроможністю ринкової економічної системи забезпечити виробництво робочою силою необхідної якості – її загально-освітніми та кваліфікаційними характеристиками, зменшити зростання безробіття, а також забезпечити значну частину безробітних засобами для існування [13, с. 327].

Держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, в тому числі молодь, яка закінчила або припинила навчання у середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних або вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, і якій вперше надається

робоче місце, дітям (сиротам), котрі залишилися без піклування батьків, а також особам, яким виповнилося п'ятнадцять років, і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу [1].

Було визначено, що молодь – окрема соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених іншими соціально-психологічними чинниками, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства; у вікових межах від 14-16 до 25-35 років. Тому держава має сприяти цій категорії населення у даний віковий період з особливою увагою і створювати умови для професійного становлення молодого спеціаліста як фахівця.

На сьогоднішній день молодіжне безробіття є однією з найактуальніших соціально-економічних проблем українського суспільства. Згідно з дослідженнями американських соціологів, підвищення лише на 1 % рівня безробіття призводить до зростання числа самогубств на 4 %, вбивств – на 5,75 %, до збільшення числа пацієнтів психіатричних клінік – на 4 % [22, с. 86].

У 2007 році з 2,2 млн вакантних робочих місць, інформація про які була надана роботодавцями до державної служби зайнятості, у кожній другій вакансії рівень заробітної плати був нижчим за прожитковий мінімум для працездатних осіб. Робота пропонувалась на робочих місцях з важкими та шкідливими умовами праці, на застарілому обладнанні та на підприємствах, де є затримка з виплати заробітної плати [4]. З таких умов випливає наступна проблема сьогодення – від'їзд працездатного населення за межі країни у пошуках гідної зарплатні та кращих умов проживання, особливо це стосується працездатної молоді.

Також складним залишається питання щодо працевлаштування випускників, молодих спеціалістів, які щойно отримали диплом навчального закладу та не мають пропозицій робочого місця від держави. Кількість випускників загально-освітніх шкіл та профтехучилищ, які не отримали направлення на роботу, постійно зростає.

Гостро стоїть питання щодо ситуації з працівниками, фахівцями із досвідом роботи, які є конкурентнішими на ринку праці, ніж молоді спеціалісти. Неузгодженість державного замовлення підготовки навчальними закладами з потребами ринку праці призводить до надлишку спеціалістів окремих професій. Для того, аби попередити такі випадки, слід проводити своєчасну профорієнтаційну роботу, підготовку та перепідготовку молоді вищезазначеними державними центрами зайнятості. Будь-які зміни мають спиратися на відповідні наукові розробки, експертизи, моніторинг соціально-трудових процесів, насамперед, бідності, на широке інформування населення та масштабну підготовку кадрів [12, с. 110].

Хотілося б звернути особливу увагу на зайнятість молоді у сільській місцевості, оскільки рівень безробіття сягає значних масштабів. Молодь прагне покинути сільську місцевість та поїхати у великі міста, де можна працювати і отримувати хоч якусь заробітну плату за свою працю. Держава має розробити програму, яка б давала сільському населенню, а особливо молоді, позики на фермерське господарство, розведення худоби, садівництво та ін. Тому слід усіляко сприяти працевлаштуванню молоді, яка ще залишається жити у сільській місцевості.

Безробітними вважаються громадяни працездатного віку, які не мають роботи і заробітку, зареєстровані в органах служби зайнятості, шукають роботу і готові до неї приступити. А безробіття є індикатором небезпеки. Питома вага безробітних постійно зростає.

Визначено, що зайнятість – діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі у вигляді заробітної плати, отримання додаткової допомоги та виплати натурою. Недооцінка проблем зайнятості та безробіття призводить не лише до серйозних економічних неприємностей, але й до серйозних соціальних наслідків. Таким чином, можна зробити висновок, що безробіття є небезпечним для суспільства в цілому. Тому сприяння вирішенню проблем зайнятості молоді має бути одним з найактуальніших та пріоритетних у структурі роботи центрів соціальних служб для молоді та державної служби зайнятості.

На сьогоднішній день попит на працівників, які не мають професії або досвіду практичної роботи, дедалі зменшується, а триває в Україні скорочення робочих місць, зростання неповної зайнятості або заборгованості з виплати заробітної плати не сприяє закріпленню на виробництві випускників ПТУ, навіть якщо вони отримали перше робоче місце. Низькі показники працевлаштування молоді на квотні робочі місця обумовлені економічним становищем підприємств та відмовою громадян працювати на тих підприємствах, де не виплачують заробітну плату, відправляють працівників у вимушені неоплачувані відпустки, тривалі періоди не працюють. Усі ці показники стали актуальнішими сьогодні, під час світової кризи.

Таким чином, працевлаштування – це комплексна глобальна проблема у межах всієї країни. Саме зростання показників безробіття призводить до збільшення і розповсюдження в суспільстві негативних явищ, підвищення рівня криміналізації молоді та кількості скоєних злочинів, люмпенізації населення, втрати молодого особою адаптивних можливостей до життя, викликає соціальну апатію та психологічну і політичну інертність молодих людей, зниження репродуктивних можливостей. Незайнятості молоді чи втрата робочого місця нерідко призводить до страшного вчинку – суїциду. Тому держава повинна втручатися в регулювання купівлі-продажу робочої сили та її регіонального використання, контролювати рівень безробіття, піклуватись про зайнятості населення, а особливо неконкурентноздатної молоді. Таким чином, державне регулювання зайнятості є частиною активної соціально-економічної політики держави. Створено центри зайнятості державної служби зайнятості, молодіжні агентства та недержавні центри зайнятості, кадрові та рекрутингові агентства, відділи з працевлаштування, в тому числі молоді, студентів у навчальних закладах, різноманітні громадські організації, молодіжні центри праці, які сприяють працевлаштуванню молодих фахівців. Дана система охоплює всі категорії населення з надання послуг із працевлаштування, але необхідно, щоб молоді було приділено максимум уваги у працевлаштуванні, оскільки вона є найактивнішою та найпродуктивнішою і водночас уразливою категорією населення.

У статті було проаналізовано основні поняття, терміни та діяльність установ, організацій, які пов'язані із проблемами зайнятості молоді в Україні, та встановлено, що держава як головна рушійна сила має приділяти ретельну увагу даній проблематиці та сприяти її вирішенню: надавати право вибору робочих місць (створення їх у достатній кількості для існування «здорової» конкуренції серед населення, зокрема молоді) сприяти професійному становленню молодого фахівця, допомагати у реалізації трудового потенціалу молодих спеціалістів, приділяти особливу увагу сільській молоді, а також надавати соціально-психологічну та юридичну допомогу безробітній молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про зайнятості населення» від 1 березня 1991 р.
2. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці» від 24 січня 2001 р. № 40.
4. Концепція загальнодержавної програми зайнятості населення на 2009-2011 роки від 19.08.2008 р.
5. Дзюба С.Г. Регулювання трудової зайнятості населення в умовах реформування економічних відносин: автореф. дис. д-ра екон. наук: С.Г. Дзюба; НАН України. Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 1998. – 43 с. – укр. спец. 08.02.03.
6. Безтілесна Л.І., Юрчик Г.М. Державне регулювання зайнятості / Л.І. Безтілесна, Г.М. Юрчик. – Рівне: НУВГП, 2006. – 210 с.
7. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці. – К.: Знання-Прес, 2002. – 313 с. – (Вища освіта XXI століття).
8. Васильченко. В.С. Державне регулювання зайнятості / В.С. Васильченко. – К.: КНЕУ, 2003. – 252 с.
9. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. – М: Изд-во «НОРМА – ИНФРА», 1998. – 366 с.

10. Грішанова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини. – К.: Знання, 2006. – 559 с.
11. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. – М., 1997. – 248 с.
12. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
13. Економічна енциклопедія. – К.: Вид. центр «Академія», 2001. Т. 1. – 863 с.
14. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
15. Российская социологическая энциклопедия: [под ред. Г.В. Осипова]. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФО, 1998. – С. 672.
16. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Під ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
17. Соціологічна енциклопедія / Укладач В.Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
18. Социология: энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов. – Минск: Книжный дом, 2003. – С. 1310.
19. Социологическая энциклопедия: [под ред. А.Н. Данилова]. – Минск, 2003. – С. 384.
20. Соціальна робота: [під ред. В.І. Курбатова]. – Ростов н/Д: «Фенікс», 2000. – 576 с.
21. Соціальна робота в Україні: перші кроки: [під ред. В. Полтавця]. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 236 с.
22. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи: [під ред. І.М. Пінчука, С.В. Толстоухової]. – К.: УДССМ, 2000. Випуск 1. – 276 с.
23. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.
24. Сборник методических материалов, для тех, кто занимается социальным воспитанием, организацией работы с молодежью «Молодежь Украины, социальные службы для молодежи (теор., метод. и организация работы)» – Вып. 2. – Київ – Харків, 1992. – 173 с.
25. Энциклопедический словарь: [Общая редакция акад. РАН Г.В. Осипова]. – М.: РАН. Ин-т соц.-полит. исслед., 1995. – С. 939.
26. Юридична енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. – 744 с.

Рецензенти: Багмет М.О. – д.і.н., професор;
Коваль Г.В. – кандидат політичних наук, доцент

© Донченко Т.О., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 12.03. 2010 р.